

щення ситуації навколо освітніх закладів, їх матеріального забезпечення тощо.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, діяльність початкових шкіл Закарпаття на зламі тисячоліть залежала від соціально-економічних умов, які склалися наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Демографічна (зниження природного приросту та міграційні процеси) та соціально-економічна кризи, які найбільше торкнулися сільської місцевості. Зменшення кількості дітей школоповинного віку, у свою чергу, призвело до зменшення наповнюваності класів, скорочення паралельних класів і до скорочення потреби в кваліфікованих фахівцях. Разом із тим позитивні зміни спостерігаються після 2001 р., коли відбулося зростання соціально-економічного розвитку держави, рівня доброту громадян та покращення демографічної ситуації в краї, що сприяло збільшенню бюджетних витрат на сферу освіти: будівництво та введення в дію новозбудованих навчальних закладів (у період з 1999 по 2007 рр. в Закарпатській області було збудовано та введено в експлуатацію 54 школи), добудова класних приміщень, збільшення коштів на ремонт тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний архів Закарпатської області, м. Ужгород, Ф. 165, оп. 6, спр. 1724 (Зведені статистичні звіти денних загальноосвітніх шкіл на початок 1991–1992 навчального року (форма №76-рик)). – 17 арк.
2. Державний архів Закарпатської області, м. Ужгород, Ф. 165, оп. 6, спр. 1926 (Зведені статистичні звіти денних середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів на початок 1999–2000 навчального року (форма № 76 -РВК)). – 49 арк.
3. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколег.: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відповід. за вип. М. Токар]. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – 720 с.
4. Освіта Закарпаття у цифрах і фактах. 2011–2012 н.р.: Інформаційно-аналітичний збірник. – Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2012. – 208 с.
5. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О.В. Сухомлинська. – К.: А.П.Н., 2003. – 68 с.
6. Химинець В.В., Стрічик П.П., Качур Б.М., Талапканич М.І. Освіта Закарпаття: [Монографія] / В.В. Химинець, П.П. Стрічик, Б.М. Качур, М.І. Талапканич. – Ужгород: Карпати; Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2009. – 464 с.

УДК 37.018.32(477.52)«1920/1930» (091)

ГЕНЕЗИС ДИТЯЧИХ МІСТЕЧОК У 1920–1930 РР.

Штань О.О., аспірант

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

У статті розглядається проблема вивчення такого соціально-педагогічного явища, як дитяча безпритульність у 1920–1930 рр. Проведено аналіз організаційної, господарчої та навчально-виховної діяльності перших дитячих містечок. Здійснено спробу довести, що поява спеціалізованих закладів соціального виховання у досліджуваній період внесла позитивні корективи в подолання явищ безпритульності та бездоглядності дітей.

Ключові слова: *генезис дитячих містечок, безпритульні діти, перші дитячі містечка, 1920–1930 рр.*

В статье рассматривается проблема изучения такого социально-педагогического явления, как детская беспризорность в 1920–1930 гг. Осуществлен анализ организационной, хозяйственной и учебно-воспитательной деятельности первых детских городков. Предпринята попытка доказать, что появление специализированных учреждений социального воспитания в исследуемый период внесло положительные коррективы в преодоление явлений беспризорности и безнадзорности детей.

Ключевые слова: *генезис детских городков, беспризорные дети, первые детские городки, 1920–1930 гг.*

Shtan O.O. GENESIS OF CHILDREN'S TOWNS IN 1920–1930'S

This article deals with the problem of studying such a social and pedagogical phenomenon as a children's homelessness in 1920–1930. The analysis of organizational, economic and educational activities of the first children's towns was carried out. An attempt has been made to prove that the emergence of specialized institutions of social education during the period under review has made positive adjustments to overcoming the phenomena of homelessness and neglect of children.

Key words: *the genesis of children's towns, homeless children, the first children's towns, 1920–1930.*

Постановка проблеми. Відродження й оновлення національної системи освіти не можливі без вивчення і урахування минулого досвіду, особливо періоду 1920–1930-х рр. У цей час відбувалось потужне відродження української культури і освіти як її складової частини, створювались умови, які впливали на процес становлення і розвитку нової системи освіти. Розбудова України в умовах незалежності, на засадах демократії вимагає перегляду й об'єктивного вивчення наукових надбань педагогів минулих століть у неупередженому погляді на реальні історико-педагогічні процеси і явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема організації роботи дитячих містечок в системі освіти України у 20-х – середині 30-х рр. ХХ ст. почала розглядатися ще в досліджувані роки, і цей процес триває донині. Але, звернувшись до історіографії обраного нами періоду, бачимо, що ґрунтовного та цілісного дослідження цієї проблеми досі не проводилося, лише окремі її аспекти висвітлювалися на сторінках історико-педагогічних праць. Дослідженням вуличної дитячої безпритульності займалась М. Левітіна (Маро). В її працях: «Работа с беспризорными. Практика новой работы в СССР» (1924) [2], «Песни беспризорного как отражение его быта» (1924) [3] здебільшого описано ситуацію з безпритульними дітьми на території СРСР. Частково здійснено вивчення досвіду роботи з соціалізацією у закладах освіти України, зокрема, подано результати опитувань досліджуваної категорії дітей у трудових колоніях м. Харкова.

Про стан дитячої безпритульності безпосередньо в Україні першими у своїх дослідженнях почали говорити Л. Лозинський та Г. Салько, які охарактеризували життя, побут, звички безпритульних дітей у повсякденному житті; визначили проблеми соціалізації таких дітей у суспільстві 20-х рр. ХХ ст., а також охарактеризували типи дитячих закладів для безпритульних дітей та методи роботи в них [5].

Однією з важливих постатей того часу є А. Макаренко – педагог, дослідник, автор концепції виховання дитини в колективі та через колектив, побудованої на основі величезного досвіду роботи з безпритульними. Його праця «Педагогічна поема» (1935) [9] повною мірою розкривала вищезгадану концепцію. А. Макаренко одним із перших досліджував питання соціалізації безпритульної дитини в умовах інтернатних установ безпосередньо на території України.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання

дослідження, яке полягає у знаходженні, узагальненні, порівнянні матеріалів щодо становлення, розвитку і функціонування дитячих містечок у 1920–1930 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перша третина ХХ ст. позначена серією явищ, які сприяли порушенню суспільних зв'язків і економічній кризі, які спричинили війни і революції 1914–1921 рр., а пізніше Голодом 1921–1923, призвели до катастрофічного зростання безпритульних дітей в Україні.

У Російській імперії не існувало державної системи піклування про безпритульних дітей. Програма боротьби з безпритульними дітьми, накреслена царським урядом на Всеросійській нараді щодо догляду дитинства напередодні Першої світової війни, не виконувалася через брак коштів. Нечисленні державні дитячі будинки були створені лише для немовлят. Дітей старшого віку доглядали недержавні благодійницькі організації.

Радянський уряд створив державну систему соціального захисту безпритульних дітей, яка передбачала їхнє виховання, освіту, професійну підготовку. Основною організаційною формою стали дитячі будинки (дошкільного й шкільного віку, для фізично неповноцінних і розумово відсталих дітей) і, зокрема, дитячі містечка як комплекси різнотипних закладів.

Державна програма боротьби з безпритульними дітьми передбачала передачу дитячих закладів на утримання трудових колективів, а окремих безпритульників – на виховання у родини.

Проблема безпритульності набула виразно гострого характеру, що почала загрожувати розвалом суспільства через його наскрізну криміналізацію, УСРР розгорнула активну діяльність із вирішення цього питання. У 1920 р. Народний комісаріат освіти (Наркомос) України видав «Декларацію про соціальне виховання дітей», в якій дитячий будинок визнався найкращою формою виховання дітей [1].

Декларація вказувала на необхідність виховання дітей у дусі комунізму, трудового виховання, поєднання навчання та виховання в одному процесі. Народний комісаріат освіти УСРР за основу брав не школу, а соціальне виховання, а замість шкіл рекомендував дитячі будинки та дитячі комуни [15, с. 216].

Допомога безпритульним і знедоленим дітям розглядалася як важлива частина соціальних завдань країни. Усі притулки і сирітські будинки радянський уряд перетворив на державні і передав під керівництво Народного комісаріату соціального

забезпечення. Реалізація різних заходів із ліквідації безпритульності була покладена на різні державні органи. Так, Народний комісаріат охорони здоров'я займався ліквідацією безпритульності дітей у віці до 4 років, Народний комісаріат освіти – ліквідацією безпритульності серед дітей у віці від 4 до 18 років, Народний комісаріат внутрішніх справ і Державне політичне управління боролися з правопорушеннями неповнолітніх і вилучали їх із вулиць, Народний комісаріат праці та Народний комісаріат земельних справ займалися працевлаштуванням безпритульних. Державним органам допомагали добровільні суспільства, організації та профспілки [7, с. 12].

Оновлена система народної освіти та виховання УСРР передбачала функціонування різноманітної мережі закладів соціального виховання. Це заклади для нормальних дітей: дитячий будинок-інтернат, трудова школа, дитячий садок, заклади для дефективних дітей, позашкільні заклади та організації задля соціального виховання дітей. Проте своєрідним центром соціального виховання мав стати дитячий будинок, завданням якого було «вповні здійснити ідеал соціального виховання». Усі інші установи цієї системи «мусіли орієнтуватися на дитячий будинок і наближатися до нього» [15, с. 13].

Вже наприкінці 1924 р. мережа дитячих установ охоплювала:

- установи охорони дитинства: приймальники, колектори-розподільники для нормальних дітей і неповнолітніх правопорушників, відкриті дитячі будинки, сільсько-господарські колонії для безпритульних і неповнолітніх правопорушників і дитбудинки для неповнолітніх правопорушників;

- установи нормального дитинства: міські і сільські трудові школи, дитячі будинки-інтернати, денні дитячі будинки, дитячі містечка і дитячі садки;

- установи дефективного дитинства: основні і допоміжні дитячі будинки для розумовідсталіх, сліпих і глухонімих дітей;

- установи організації комуністичного дитячого руху: дитячі клуби, бібліотеки, літні дитячі колонії, майданчики, табори, дитячі театри [14, с. 41].

Протягом 1920–1930-х рр. У практиці діяльності державних органів із боротьби з дитячою безпритульністю склалися такі форми роботи, як вилучення безпритульних із вулиць і розміщення їх в інтернатних закладах, використання системи індивідуального і колективного патронуння; напрямок безпритульних підлітків на навчання в школи фабрично-заводського учнівства і їх працевлаштування, проведення

одноразових кампаній допомоги (лотереї, благодійні вистави, «тижні допомоги», збір грошей і речей тощо), створення пунктів харчування і ночівлі для безпритульним дітей, шефство трудових колективів над інтернатними установами, надання їм фінансової допомоги, проведення соціально-профілактичної роботи.

Початок створенню дитячих містечок поклада м. Одеса: першим було організовано Одеське містечко ім. III Інтернаціоналу. Власне, сама ідея організації дитячого містечка в м. Одесі належить колишньому голові одеського революційного комітету, політичному й державному діячеві, організатору національного будівництва освіти на Україні Олександрю Яковичу Шумському. 1 жовтня 1920 р. було закінчено переселення на територію дитячого містечка першої групи дітей. Діти, які прибували до дитмістечка, ділилися на дві основних групи: перша, більш численна, – це вихованці колишніх міських притулків; друга (діти вулиці) – діти найбільш бідних кварталів міста, опікою яких вперше стали займатися державні органи освіти. Окрім зазначених двох великих груп, виокремлювалась третя – це діти червоноармійців, загиблих під час революції громадян, діти біженців тощо. Разом із планомірною організаційною роботою, налагодженням життя дітей розпочалися перевірки ревізійної комісії секції Миської ради із питань освіти щодо становища дитмістечка. Керівництву містечка, як і його працівникам, було надзвичайно важко організувати навчально-виховну роботу, утримувати дітей в одному колективі і разом із тим витримувати постійні перевірки, які фіксували безладдя, хаос, недолики у матеріальному забезпеченні тощо.

Перші підрахунки кількості дітей у містечку станом на вересень 1921 р. становили 29 окремих дитячих установ із населенням в 1 299 дітей і з персоналом співробітників в 410 осіб. Це потребувало великої кількості адміністративного, педагогічного і технічного персоналу, досвідчених осіб, які б знали свою справу і вміли працювати.

Серед витоків в історії розвитку дитячих містечок є Київське дитяче містечко ім. Леніна, яке розташовувалося в самому центрі міста (район Лук'янівки), – як маленька дитяча держава, «республіка зі своєю Радою, з складним апаратом взаємостосунків, із великими пошуками в галузі цілого ряду проблем сучасної педагогіки», – зазначав Борис Манжос, який стояв у витоків його створення і завідував педагогічною частиною містечка [10, с. 89].

Від самого початку свого існування містечко зазнало низки різних перешкод: це

хаотичне, безсистемне заселення «Ленінського» дітьми з різних районів Києва; різноманітний склад дітей за віком та національністю, більшість яких становили безпризорні та безпритульні; повна відсутність загальної системи соціального виховання – все це спричиняло колосальні труднощі у всіх напрямках роботи «Ленінського».

У 1923 р. загальна кількість дітей сягала 1 300, і зрозуміло, що така велика громада без осередку, центру, який міг би гуртувати навколо себе всю масу, не могла одразу організуватися. Однією з проблем, яка гальмувала зростання містечка, була психологічна адаптація дітей. Діти, які приїжджали з різних дитбудинків, без попередньої підготовки, проходили через певне психологічне розчарування, а «інколи й активне бажання вирватися із нових умов і повернутися назад на більш інтимну, але і більш вузьку почву «домашнього» життя» [10, с. 92].

Переселення дітей до дитмістечка розпочалося 19 травня 1923 р. і тривало до 23 травня. Принцип організації дітей у колективи був національним. У містечку існували український, російський, єврейський і польський колективи. З перших кроків існування містечка у процесі організації педагогічного процесу перед керівництвом постало багато питань і проблем: як організувати розпорядок дня, враховуючи не лише медичний аспект, а й той факт, що групи дітей різновікові, не укомплектовані. Ці питання вирішувалися на засіданнях Ради дитмістечка, які відбувалися з перших днів існування установи.

За два роки (з 1927 по 1929 рр.) зусиллями вихованців дитячого містечка було здійснено велику господарчо-організаційну роботу. Закладено певні сівозміни, проведено часткову меліорацію та угноєння земель, підвищено її врожайність, заведено культури овочів тощо; проведена очистка та часткове поліпшення непридатних земель, засадження лозою піскуватих та болотяних земель; зроблено капітальні ремонти двоповерхового та одноповерхового будинків під школу та житло вихованців і службовців; відбудовано кухню та їдальню; збудовано дві оранжереї та закладено 50 парникових рам (на всі ці заходи витрачено, не враховуючи страхової премії, більше 6 000 крб.) [11, арк. 4].

Охтирське дитяче містечко було створено в 1922 р. Містечко розташовувалося в 120 км від м. Харків, в кількох верстах від м. Охтирка на місці колишнього монастиря на березі р. Ворскли [5; 8].

У містечку проживало близько 700 дітей віком від 4 до 18 років. Діти містечка ділилися на дві групи: діти соціального ви-

ховання (до 15 років) і діти професійної освіти (старші 15 років). І перша, і друга групи дітей мали свої школи, де навчання велося за різними програмами, два різних клуби (піонерський і комсомольський, які були центрами позашкільної роботи), окремо організовувалися клуби для себе й селян. У будинках соціального виховання велися щоденники, де з допомогою дітей зазначалося, які роботи виконувалися в містечку. Для дітей, які отримують професійну освіту, були введені залікові книжки (для кожної дитини окремо), вводилися однорічні сільськогосподарські курси, закінчивши які підлітки залишали містечко, самостійно шукали роботу або залишалися практикантами в містечку.

У приміщеннях дитячого містечка розташовувалися спальні, кухня, їдальня, пральня, школи, клуби, бібліотека (більше схожа на хату-читальню), музей дитячих робіт (дуже бідний і без власного приміщення).

У розпорядженні містечка перебувало 648 десятин землі (325 десятин — орна земля, 20 десятин — город, інша земля — ліс), домашня худоба (80 волів, 40 коней, 30 корів, 220 свиней), власні млин і електростанція. Містечко мало сільськогосподарський ухил, і дітей (навіть дошкільнят) із самого початку привчали до праці. Майже всі сільськогосподарські роботи виконувалися самими дітьми, при цьому роботи для них підбиралися, зважаючи на вікові та індивідуальні особливості.

Поступово кількість дитячих містечок в Україні зростала (серед відомих — Одеська школа-комуна № 1 М. Шульмана і С. Рівеса, Охтирське дитяче містечко, Київське дитяче містечко «Ленінське»). І саме поява перших дитмістечок поклала початок розвитку соціального виховання як головного напрямку освіти в цей період. Їх поява дала поштовх до створення різноманітних форм організації досвідних дитячих установ по всій Україні та Радянському Союзу.

Малаховське дитяче містечко (м. Москва) розташовувався у 26 верстах від Москви (з Московсько-Казанської залізниці) на дачній станції в лісовій місцевості. Містечко не обіймало однієї суцільної території, а було розкидано на численних віддалених один від одного дачних ділянках, тому завідувачу містечком доводилося не обходити його, а об'їжджати.

Діти жили в одно- і двоповерхових дерев'яних будиночках (один дитячий будинок займав одну будівлю, розраховану на 20–30 дітей). Підлітки і педагогічно занедбані діти проживали окремо. У будинках діти відпочивали, спали, їли, готувались до занять. Для проживання в будинках діти

ділилися за віком. Від віку також залежала кількість персоналу в кожному будинку (від двох людей у будинку для підлітків і до семи осіб у будинку дошкільнят).

Усі діти, крім дошкільнят, відвідували школу. Для гурткових занять було два клуби (Комуністичного союзу молоді і Юних лєнінців), а дитячий рух набув значного поширення в містечку. На території містечка розташовувалися власна пекарня, пральня, майстерні (палітурна, столярна, кравецька), але дітей там займалося небагато, оскільки більшість дітей після уроків були зайняті підготовкою домашніх завдань або роботою в клубі, а влітку виконували сільсько-господарські роботи на полях та городах (при містечку було 18 десятин землі, а також худоба – 2 корови, 45 свиней, 7 коней).

Діти часто влаштовували суботники і вилазки в найближчі села, де показували селянам вистави, живе кіно, виступи. Щорічно містечко випускало близько 80 дітей, які вступали до технічних навчальних закладів або йшли працювати на виробництво.

Серед проблем, характерних для більшості дитячих містечок, можна назвати погану навчально-матеріальну базу (частий брак приміщень для проведення занять або виготовлення товарів; переведення виробничих майстерень дитячих містечок у володіння місцевої влади і перетворення їх на державні підприємства; погане або недостатнє навчальне і виробниче обладнання), значну нестачу особистих речей для дітей (одяг, взуття, книги), недостатнє харчування дітей, через що діти часто хворіли [6, арк. 37а], порушення адміністрацією містечка режиму дня (часто діти проводили весь день у майстернях, виготовляючи товари на продаж) тощо.

Однак, незважаючи на це, дитячі містечка успішно боролися з дитячою безпритульністю, надаючи дітям усе необхідне для їхнього розвитку й освіти. З часом значно збільшилася мережа дитячих будинків (вони стали основними дитячими установами, які вирішували проблему дитячої безпритульності) та роль дитячих містечок зменшилася. На їх місці утворили дитячі будинки або передали іншим установам.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, протягом досліджуваного періоду саме завдяки дитячим містечкам із вулиць вилучили величезну кількість безпритульних дітей, які в містечках були охоплені системою соціального виховання. Дитячі містечка стали дослідницькими майданчиками для творчих шукань, які б змогли «закріпити ідею соціального виховання»; вивчалися не лише ті умови, що викликали потребу в такій формі організації соціального вихо-

вання, а й як досягнення, так і прорахунки, які давала практика дитячих містечок.

Дитячі містечка існували до кінця 1930-х рр., коли більшість із них була закриті або реорганізована в загальноосвітні установи, що було підкріплено постановою Ради Народних Комісарів «О преобразовании так называемых «образцовых» и «опытно-показательных школ» в нормальные школы» від 20 квітня 1937 р. Саме з цього часу всі дитячі майданчики, будинки, містечка, показові установи було ліквідовано. Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі ми вбачаємо в продовженні вивчення організаційної, навчально-виховної та управлінської діяльності дитячих містечок 1920–1930 рр.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Декларація Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей (01.07.1920) // Пролетарська освіта (Вінниця). – 1921. – № 1. – С. 2–4.
2. Левитина М.И. Работа с беспризорными. Практика новой работы в СССР / М.И. Левитина. – Х. : Труд, 1924. – 167 с.
3. Левитина М.И. Песни беспризорного как отражение его быта / М.И. Левитина // Шлях освіти. – 1924. – № 3. – С. 154–163.
4. Левитина М.И. К вопросу о трудовой организации беспризорных / М.И. Левитина // Шлях освіти. – 1924. – № 4–5. – С. 212–219.
5. Лозинський Л.О. Коллективы беспризорных и их вожаки / Л.О. Лозинський. – Х. : Труд, 1926. – С. 205.
6. Державний архів Одеської області. – Ф. 240. – Оп. 1. – Д. 37а.
7. Зінченко А. Дитяча безпритульність в радянській Україні в 20-х — першій половині 30-х років ХХ століття : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / А. Зінченко. – Одеса, 2002. – 17 с.
8. Книга протоколов педради комплексных групп школы детгородка «Ленинск») // Державний архів м. Києва. – Р-318. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 22.
9. Макаренко А.С. Педагогическая поэма / А.С. Макаренко. – М. : Физкультура и спорт, 1982. – 639 с.
10. Манжос Б. Из практики детского городка им. Ленина в Киеве / Б. Манжос // Путь просвещения. – 1924. – № 7. – С. 89–99.
11. План работы на лето и акт обследования городка // Державний архів Києва. – Р-318. – Оп. 1. – Спр. 77. – Арк. 4.
12. Протоколы общих собраний сотрудников детгородка 8/У-23-18/IX-23 гг. // Державний архів Києва. – Р-318. – Оп. 1. – Спр. 8.
13. Руководство по социальному воспитанию. – 4 изд. – Х. : Государственное издательство Украины, 1924. – 312 с.
14. Сірополко С. Народня освіта на Советській Україні / С. Сірополко. – Варшава, 1934. – 240 с.
15. Шевченко С. розвиток «Дослідного дитячого будинку» під керівництвом Я. Резніка на початку ХХ ст. / С. Шевченко // Вісн. Житомир. держ. Ун-ту ім. І. Франка. – 2007. – Вип. 36. – С. 216–218.